

Vlaamse Miniaturen

1404-1482

Onder leiding van Bernard Bousmanne et Thierry Delcourt

Catalogus onder redactie van
Ilona Hans-Collas, Pascal Schandel,
Céline Van Hoorebeek en Michiel Verweij

Nederlandse versie onder coördinatie
van Ann Kelders en Michiel Verweij
met medewerking van Charlotte Belayew

Bibliothèque nationale de France / Koninklijke Bibliotheek van België

33 **Lucianus van Samosata, *Dialogus de honore*, Franse vertaling door Jean Miélot (op basis van Giovanni Aurispa); Buonaccorso da Montemagno da Pistoia, *Controversia de nobilitate*, Franse vertaling door Jean Miélot; *Faits et miracles de saint Thomas*, Franse vertaling door Jean Miélot**

Oudenaarde, 1450 (*terminus post quem*) • Perkament, 48 + i ff., ca. 440 × 280 mm, 8 halfbladminiaturen • Herkomst: Filips de Goede Brussel, KBR, ms. 9278-80

Deze verzamelbundel bevat naast een korte hagiografische tekst twee debatten met een moralistische inslag. Ze werden alle drie vertaald uit het Latijn door Jean Miélot, die een deel van de tekst ook zelf kopieerde. De *Dialogus de honore* (ff. 1r-8v), een van de 'dodengesprekken' van de Griekse schrijver Lucianus (ca. 120-180), werd rond 1425 door de humanist Giovanni Aurispa in het Latijn vertaald. Dit fictieve dispuut in het hiernamaals tussen Alexander de Grote, Hannibal en Scipio Africanus handelt over de vraag wie van hen de beste veldheer was. Het *Débat de vraie noblesse* (ff. 10r-43v) is de vertaling van de *Controversia de nobilitate*, rond 1425 opgesteld door de humanist Buonaccorso da Pistoia (ca. 1391-1429). De auteur beschrijft erin een discussie tussen Publius Cornelius Scipio en Gaius Flaminius, die beiden naar de hand van Lucretia dingen, de dochter van de Romeinse senator Fulgens, over de vraag wat moreel het meest hoogstaand is: geboorteadel of deugdenadel? Lucretia kiest voor de "adel door deugd". Beide teksten werden zowel door de Italiaanse humanisten als door het Hof van Bourgondië hoog aangeslagen en na 1450 meermaals gekopieerd en samengebonden in een *Traité de Noblesse*, zoals in het Brugs handschrift uit de Bourgondische Librije dat rond 1460-65 werd verlicht door de Meester van de Hiero (KBR, ms. 10977-79). Deze verzamelbundel sluit af met een korte levensbeschrijving van de heilige Thomas en verhaalt hoe de apostel Indië kerstende en er allerlei wonderen verrichtte (ff. 45r-48v).

Dit handschrift telt acht halfbladminiaturen. Vier daarvan (ff. 1r, 3r, 10r en 45r) zijn het werk van Jan De Tavernier. De andere werden geschilderd door een anonieme meester van wie op dit ogenblik geen ander werk bekend is. Zijn wat stijve personages zijn gekleed naar de laatste Bourgondische mode en vertonen een sterke verwantschap met personages die voorkomen in tapijtwerken die ca. 1450-55 in de Zuidelijke Nederlanden geproduceerd werden, zoals de *Edelen in een Rozentuin* in het Metropolitan Museum van New York (Rogers Fund, 1909 [09.137.1-3] en George Blumenthal [41.100.231]). Alle miniaturen zijn voorzien van een tamelijk sobere randversiering zonder acanthusbladeren, met eenvoudige, in zwarte inkt geschilderde ranken die gouden wingerdblaadjes dragen en bloemetjes met drie of vier kroonblaadjes die deels blauw of roze deels wit zijn. Hoe eenvoudig ook, deze motieven vindt men terug in andere boeken die door De Tavernier verlicht werden, zoals in een verzamelbundel met teksten van Jean Miélot bewaard in Parijs (BNF, ms. fr. 12441) of op bepaalde bladzijden in het *Getijdenboek van De Tavernier* in Brussel (KBR, ms. IV 1290), waar ze ook met kleurrijke acanthusbladeren werden versierd.

Het boek ligt open op een presentatieminiatuur, waarschijnlijk de eerste die Jan De Tavernier heeft geschilderd. Hij inspireerde zich hiervoor duidelijk op een compositie die aan

het Bourgondisch Hof zeer gewaardeerd werd, namelijk de beroemde miniatuur die rond 1447-48 door Rogier van der Weyden werd geschilderd als frontispice voor de *Chroniques de Hainaut* (Brussel, KBR, ms. 9242; ill. 31). De versie van De Tavernier is echter allesbehalve een exacte kopie, zoals ook blijkt uit andere handschriften van de Bourgondische Librije. Een vergelijking tussen de twee miniaturen toont aan hoe De Tavernier erin slaagde een persoonlijke versie van het model van Van der Weyden weer te geven. Hij bevrijdde de voorstelling van de ernst die het officiële protocol met zich meebracht. In beide composities kunnen we vier personages identificeren: de hertog, links van hem zijn zoon, Karel de Stoute, de graaf van Charolais, rechts de Doornikse bisschop Jean Chevrot en voor hem de auteur die het boek presenteert. Filips de Goede wordt hier niet meer zo streng voorgesteld als op het officiële staatsportret, waar de vorst hautain overkomt. Hij staat hier in contraposthouding en buigt het hoofd voorover naar het boek. Zo komt hij veel losser over dan in het beroemde model. Zijn zoon Karel is al een adolescent: de handen uit elkaar draait hij het hoofd gezwind naar de meer ontspannen hovelingen. Chevrot blijft een streng personage, maar hoewel hij ook hier een vastberaden houding aanneemt, houdt hij de handen niet meer samen zoals in het model van Rogier, waardoor hij wat aan gewichtigheid verliest. Miélot tenslotte straalt niet meer de onderdanige eerbied uit van de knielende dienaar op het origineel. Hij opent het boek voor zijn opdrachtgever en bladert erin. Het meest sprekende detail, dat de verandering van sfeer goed illustreert, is de hond, die in de *Chroniques de Hainaut* nog lag te slapen aan de voeten van de hertog. De Tavernier heeft er een dreigend keffertje bijgeschilderd dat grollend de edele windhond benadert. De windhond is plots wakker geworden en neemt een alerte houding aan. Het tafereeltje is bijna symbolisch voor de manier waarop De Tavernier wat levendigheid binnenloodste in protocolaire ceremonies als deze.

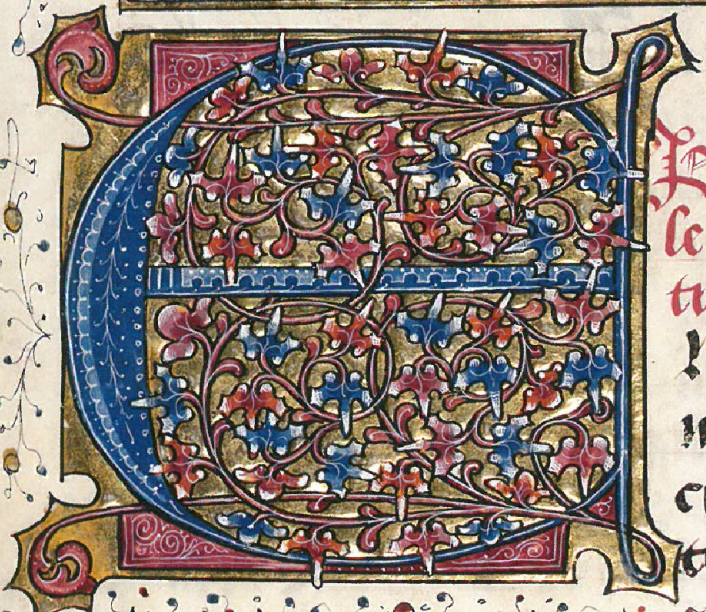
Jan De Tavernier bracht in de compositie van Van der Weyden dus een heel eigen dynamiek. Tegelijkertijd zag hij af van Rogiers quasi-fotografisch realisme en blies zo nieuw leven in het prototype. De personages zijn beweeglijk en gemaniëreed, de achtergrond is abstract. Hij zag af van het realistische en herkenbare decor van de *Chroniques* en verkoos een conventionele, tijdeloze omgeving die afgesloten is door een blauwe achtergrond met zilveren acanthen, die dan weer verborgen is achter een wijnrood, met goud bestikt behang. Ook het perspectief van de groene tegelvloer is niet het resultaat van een zorgvuldige waarneming van de realiteit, maar eerder een uitvinding van een schilder die zich liet leiden door zijn intuïtie. Ook de onverzadigde kleuren doen onwettelijk aan, maar ze zijn eigen aan de esthetiek van De Tavernier en houden het midden tussen een grisaille en een dekkende verf. Bovendien zijn de personages die hij schilderde eerder types dan echte individuen. Om ze te kunnen identificeren beriep de verluchter zich op enkele uiterlijke herkenningstekens: heraldische verwijzingen, een ketting van het Gulden Vlies, de muts van een klerk, enz.

Deze miniatuur is niet het enige presentatietafereel dat De Tavernier heeft geschilderd. De Oudenaardse verluchter hernam

► ILL. 142

Jean Miélot biedt zijn werk aan Filips de Goede aan.

Lucianus van Samosata, *Débat d'honneur* [in de Franse bewerking van de Latijnse vertaling van de Griekse tekst]; Buonaccorso da Montemagno da Pistoia, *Controversia de nobilitate* [in de Franse vertaling; *Débat de vraie noblesse*]; *Faits et miracles de saint Thomas*. Brussel, KBR, ms. 9278-80, f. 1r.

*Prologue de l'auteur sur
le debat de honneur entre
trois cheualereux princes
Et cherchant dedens
mon petit estude au
cune chose digne des
tre presentee et offer*

BIBLIOTHEQUE
DE BOURGOGNE

hetzelfde onderwerp nog meermaals (Brussel, KBR, mss. 9066, 9092 en 9095; Parijs, BNF, ms. fr. 9087). Elke versie is duidelijk verschillend en getuigt van een permanente zorg om, soms met humor, wat vernieuwing te brengen aan het bijna archetypische staatsportret, de officiële icoon die gecreëerd was door Rogier, een van de grootste schilders van zijn tijd.

Bibliografische oriëntatie: Lyna en Pantens 1989, p. 302-305, n° 318; Vanderjagt 1990; Avril 1999, p. 13, 14, 17, 21 n. 20; Stroo 2002; LDB-II 2003, p. 78-82.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

34 *Traité de l'oraison dominicale*

Oudenaarde, 1457 (*terminus post quem*) • Perkamant, 270 ff., ca. 395 mm x 285 mm, 3 halfbladminiaturen • Herkomst: Filips de Goede Brussel, KBR, ms. 9092

In 1456 kreeg Jean Miélot, secretaris van Filips de Goede, de opdracht om een Latijnse verhandeling over het Onzevader te vertalen van een anoniem gebleven benedictijnermonnik (ff. 3v, 269v-270r). Dit luxueuze exemplaar van de *Traité de l'oraison dominicale* werd geschreven door de eveneens anoniem gebleven kopiist van *La Vie de Saint Josse* (KBR, ms. 10958) (Delarue 2010). Na de voltooiing van de tekst brachten Jan De Tavernier en een medewerker er in 1457 drie halfbladminiaturen in aan. Onder elke miniatuur prijkt een zesregelige gouden initiaal met blaadjes die deels blauw of roze en deels wit zijn. Ze komen voor in verscheidene boeken die Jean Miélot vervaardigde, waarvan een verlucht is door De Tavernier (Parijs, BNF, ms. fr. 12441), maar ook in handschriften die niets met Miélot noch met de Oudenaardse verluchter te maken hebben, zoals in de Weense *Chroniques de Jérusalem abrégées*, die toegeschreven worden aan Dreux Jehan (Wenen, ÖNB, ms. 2533) (Delarue, 2010). De margeversiering wijkt sterk af van het normale repertoire van De Tavernier en is waarschijnlijk niet het werk van een Oudenaardse verluchter. Mooie veelkleurige marges vertonen een dicht netwerk van in inkt geschilderde ranken met gouden blaadjes die afwisselen met grillige plantenmotieven – bemerk de grote stampers die rusten op tauvormige bladeren – en met houtige acanthussen in de hoeken. In de benedenmarge van elk verlucht folio prijkt het wapenschild van Filips de Goede met de ketting van het Gulden Vlies en zijn motto, *Aultre naray*.

De eerste miniatuur (f. 1r) stelt de presentatie van het boek aan de hertog voor. Ze inspireert zich duidelijk op die van Rogier van der Weyden in de *Chroniques de Hainaut*, maar de troon is hier vervangen door een bed met een baldakijn. Bovendien verloor het tafereel veel van zijn statische en officiële karakter. De tweede miniatuur (f. 2r) toont ons een benedictijn die aan zijn werktafel zit, de auteur van de oorspronkelijke tekst. De plumpe opbouw van de miniatuur kan moeilijk toegeschreven worden aan De Tavernier, die een soepeler en fijner penseel hanteerde, maar eerder aan een medewerker. Dat De Tavernier zich liet bijstaan hoeft niet te verbazen als men rekening houdt met het aantal bestellingen dat aan de Oudenaardse verluchter werd toevertrouwd in een tijdsspanne van amper twaalf jaren. Dat hij medewerkers had wordt trouwens door documenten bevestigd: bij zijn deelname aan het *Banquet du faisain* in 1454 was hij vergezeld van een *varlet*. Het lijkt geen twijfel dat hij zich ook later liet bijstaan door een medewerker, zeker als de hertog hem verschillende opdrachten gaf, wat geregeld gebeurde.

Het handschrift ligt open op de derde miniatuur (f. 9r). Hier woont Filips de Goede een gezongen mis bij. In het koor, dat behangen is met tapijtwerk, zit de hertog rechts van het altaar in zijn aparte bidruimte van blauw textiel. Hij zit geknield op zijn bidstoel tegenover een gebedenboek en een diptiekje dat de hemzelf zelf voorstelt in aanbidding voor de Maagd met het Kind. De eerste woorden van het Onzevader – *Pater Noster* – zijn in gouden letters boven het devotiepaneeltje geschreven. De miniatuur toont ons niet het ogenblik van de mis waarop de priester het Onzevader leest, anders zou deze met gespreide armen afgebeeld staan en de *schola cantorum* zou niet aan het zingen zijn. De eigenaardige blauwe kazuifel van de celebrant en de rode kleur van de dalmatiek van de diaken achter de priester zijn eveneens afwijkingen die aantonen dat de verluchter vrij omgegaan is met het verloop van de mis. Hij vond er wel genoeg in om het altaar realistisch weer te geven: het gesneden retabel in omgekeerde T-vorm is een Passieretabel dat van links naar rechts de Kruisdraging, de Kruisiging en de Kruisafname voorstelt. Bij de ingang van het kerkkoor staan meerdere zangers rondom een groot graduale. Een van hen draait de bladzijde van het zangboek om, twee andere zitten bij de lessenaar. Op de achtergrond wonen vier hovelingen de mis bij, onder wie een ridder van het Gulden Vlies.

Ook op andere miniaturen zien we hoe de hertog een misviering bijwoont. Zowel het decor van de religieuze ceremonie als de plaatsing van de verscheidene aanwezigen vindt men terug op een bijna identieke miniatuur in de *Miracles de Notre Dame* (Parijs, BNF, ms. fr. 9198, f. 53v). Deze werd geschilderd door Jan De Tavernier. De techniek is gelijkaardig. We denken dan ook dat De Tavernier de auteur is van voorliggende miniatuur, wat in het verleden, maar ook recent nog betwist werd (onlangs nog door Alain Arnould in LDB-I 2000). Volgens ondergetekenden is ook de eerste miniatuur van de *Traité* door De Tavernier geschilderd. De wijdbreeds staande vorst is een model dat regelmatig terugkeert in het werk van De Tavernier, zoals bijvoorbeeld in de Parijse verzamelbundel over het Heilig Land (Parijs, BNF, ms. fr. 9087).

Bibliografische oriëntatie: LDB-I 2000, p. 100-103; Stroo 2002; Delarue 2010.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

► ILL. 143

Filips de Goede tijdens een gezongen mis.

Traité de l'oraison dominicale.
Brussel, KBR, ms. 9092, f. 9r.